

УДК 159.922:177.3

<https://doi.org/10.31652/2415-7872-2025-83-107-111>

ЛАРИСА ЛІХІЦЬКА

<https://orcid.org/0000-0002-0883-7628>

larisasporish@gmail.com

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри мистецьких дисциплін дошкільної та початкової освіти  
Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського  
вул. Острозького, 32, Вінниця

## ДИТЯЧА ВИГАДЛИВІСТЬ ЯК ВІКОВИЙ ПСИХОЛОГІЧНИЙ ФЕНОМЕН ДОШКІЛЬНИКІВ

У статті висвітлені питання феномену вигадливості у дошкільників, розкриті основні причини її виникнення. Проаналізовані ключові моменти розвитку і становлення особистості дітей дошкільного віку, зокрема, психологи відзначають такі причини вигадливості дітей старшого дошкільного віку: недовіра дорослим, бажання самоствердитися, фантазії, особисті проблеми, страх розчарувати дорослих, спроба уникнути покарання, прагнення привернути увагу, захиститися від стресових ситуацій і поганих приклад оточуючих. Охарактеризовано кілька підходів до вивчення феномену вигадливості як у вітчизняних, так і у зарубіжних дослідженнях. Основна увага при розгляді моральних суджень дітей щодо дилем, пов'язаних з обманом, зосереджується на здатності дітей розуміти загальний зміст термінів «обман» і «вигадливість», а також на утриманні стандарту «правдивість». Другий напрямок стосується реального розв'язку аналогічних мотиваційних конфліктів дошкільниками та визначення типів поведінки, яку вони демонструють у ситуаціях вибору між брехнею та правдою.

**Ключові слова:** дошкільний вік, феномен вигадливості, брехня, неправда, брехливість.

LARYSA LIKHITSKA

<https://orcid.org/0000-0002-0883-7628>

larisasporish@gmail.com

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor at the Valentyna Voloshyna Faculty of Preschool and Primary Education, Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University, 32 Ostrozkyi Str., Vinnytsia

## CHILDREN'S IMAGINATION AS AN AGE-RELATED PSYCHOLOGICAL PHENOMENON OF PRESCHOOLERS

The article highlights the issues of the phenomenon of pretentiousness in preschoolers, reveals the main reasons for its occurrence. The key moments of the development and formation of preschool children's personality are analyzed, in particular, psychologists note the following reasons for the imaginative nature of older preschool children: distrust of adults, desire to assert themselves, fantasies, personal problems, fear of disappointing adults, an attempt to avoid punishment, the desire to attract attention, to protect themselves from stressful situations and a bad example of others. There are several approaches to the study of the phenomenon of pretentiousness in both domestic and foreign research. The first approach focuses on children's moral judgments regarding dilemmas involving deception, and is based on their ability to understand the general meaning of the terms "deception" and "fiction" and to maintain the standard of "truthfulness." The second direction concerns the actual resolution of similar motivational conflicts by preschoolers and the identification of the types of behavior they demonstrate in situations of choice between lies and truth. Psychological ideas state that the social conditions of a child's development determine the characteristics of each age period. By the age of three, changes occur in the intellectual and emotional-personal spheres. One of these changes concerns the expansion of children's awareness of reality and the range of their interests, when the field of attention begins to include objects that are physically inaccessible to children and used by adults. On the other hand, the operational and technical capabilities of preschoolers are growing and the ways of their interaction with others are becoming more complex, which is manifested in a sharp increase in the requirements for compliance with various rules

**Key words:** preschool age, phenomenon of imaginativeness, lie, falsehood, deceitfulness.

Актуальною проблемою вікової психології є дослідження дитячої вигадливості в контексті морального та особистісного розвитку дитини-дошкільника.

Дошкільний вік – це період пізнання світу людських стосунків, формування особистості та емоційного передбачення наслідків своєї поведінки. Це також період ускладнення та усвідомлення своїх переживань, а також розвиток нових почуттів емоційно-потребової сфери. Дошкільний вік слід вважати періодом початкового, фактичного складу особистості, оскільки в цей період виникає система супідрядних мотивів, які утворюють єдність особистості. Дослідження проблеми обману у дітей дошкільного віку є важливим, оскільки ця вікова група через кілька років стане основним прошарком людей, від яких залежатиме розвиток країни в найближчому майбутньому.

У результаті аналізу як теоретичної, так і практичної частини досліджуваної проблеми було встановлено, що проблемами дитячого обману займалися зарубіжні та вітчизняні вчені

(Б.Дубровський, П.Екман, О.Ємельянова, В.Знаков, І.Льїн, П.Каптерев, Л.Мелітан, М.Мей, В.Моляко, А.Секацький, А.Соснов, О.Чорна, В.Педоренко, В.Шахов та інші). Науковці вивчали мотивацію вигадливості та обману, класифікацію вигадливості і фактори, що сприяють дитячому обману.

У зарубіжній психології проблема обману часто розглядається в контексті вивчення психологічних характеристик дітей, схильних до обману, факторів, які призводять до обману, методів профілактики та педагогічного впливу на усунення обману з спілкування та розпізнавання вигадливості (А.Адам, Р.Бартон, К.Гарт'єр, П.Кей, Л.Коулман та інші).

Існує кілька підходів до вивчення цього феномена як у вітчизняних, так і у зарубіжних дослідженнях. Згідно з Т.Авдуловою, Г.Авхачем, Л.Колбергом і С.Якобсоном, основна увага при розгляді моральних суджень дітей щодо дилем, пов'язаних з обманом, зосереджується на здатності дітей розуміти загальний зміст термінів «обман» і «вигадливість», а також на утриманні стандарту «правдивість». Другий напрямок стосується реального розв'язку аналогічних мотиваційних конфліктів дошкільнятами та визначення типів поведінки, яку вони демонструють у ситуаціях вибору між брехнею та правдою (Г.Авхач, І.Габа, О.Чуба, М.Бурке-Белтран, І.Кліменко, В. Шахов та інші). Третій стосується емоційних переживань дитини, пов'язаних із дотриманням або порушенням моральних стандартів, включаючи «правдивість» (Л.Хейл). У цьому контексті особлива увага приділяється розвитку першої внутрішньої моральної інстанції у дітей дошкільного віку, коли моральні почуття поступово перетворюються на мотиви поведінки, які вони викликають.

У межах когнітивно-еволюційної теорії морального розвитку Л. Колберга дитяча вигадливість розглядається не лише як прояв уяви чи творчої активності, а як важливий механізм становлення моральної свідомості [1]. Вигадка, як форма символічної гри та мислення, створює простір, у якому дитина експериментує з моральними ролями, оцінює вчинки вигаданих персонажів, формує уявлення про добро і зло, справедливість і покарання. Саме у процесі фантазування дошкільник поступово переходить від зовнішнього засвоєння норм поведінки до їх внутрішнього усвідомлення, що узгоджується з когнітивними стадіями морального розвитку, визначеними Л. Колбергом.

Поряд з цим в роботах різних авторів порушується питання про потенційні мотиви обману, серед яких виділяють боязнь покарання, бажання отримати нагороду та бажання завоювати визнання однолітків. Таким чином, незважаючи на значний інтерес дослідників до цієї теми, увага дослідників здебільшого зосереджена на проблемі порушення, чи дотримання дітьми стандарту «правдивості». Питання про внутрішні механізми виникнення вигадливості та вікову специфіку її виникнення розглядаються лише дотично.

Вагомі аспекти дослідження правдивості та феномену вигадливості представлені у наукових працях таких українських учених, як С.Максименко, М.Боришевський, В.Педоренко, К.Євина, О.Чорна, М.Заброцький, В.Шахов та ін.

**Мета статті** полягає в аналізі основних детермінант вигадливості дітей дошкільного віку.

Аналіз літератури стверджує, що поведінка дітей віком до трьох років переважно ситуативна. Так, дослідження К.Євина показали, що для маленьких дітей будь-який об'єкт ситуації служить спонукальним фактором, тому їх поведінка є «польовою» і здійснюється без свідомої регуляції. Зусилля вітчизняних психологів підтвердили цю ідею. В.Педоренко та І.Мельник відзначають, що особливістю раннього віку є те, що діти діють під впливом ситуативних почуттів і бажань, які залежать від зовнішніх обставин. Ж.Сидоренко стверджує, що ситуативність обумовлена привабливою силою предметів у певний період часу, а не особистими бажаннями малюків [6].

М.Заброцький пов'язує дитячу імпульсивність з відсутністю системи мотивів у дітей і відсутністю ієрархії, що заважає дітям виділити для себе більш важливі думки в різних ситуаціях і побудувати стійку поведінку. Це підтверджується роботами О.Чорної, яка посиляється на дослідження М.Боришевського, яке наголошує на тому, що діти переддошкільного віку не впевнені у прийнятті рішень і важко контролюють одномоментні спонукування. Крім того, вони ще не вміють підпорядковувати свої бажання моральним почуттям у досить простих ситуаціях вибору [2].

У роботі А.Топорова було показано, що діти цього віку взагалі не можуть говорити те, що суперечить реальності, тобто вони не можуть обманювати. Це ще один доказ ситуативності раннього дитинства [4].

П.Галперін пояснює це тим, що у цей віковий період розвивається автономна мова. Це пов'язано з тим, що об'єднання предметів узагальненою назвою здійснюється на основі набутих сенсорних ознак. В результаті слова ще не замінюють речі, а лише вказують на них у конкретних ситуаціях. Більш того, досліджуючи проблему виникнення та формування моральної свідомості, М.Заброцький та В.Шахов зазначають, що дитина до трьох років робить позитивні вчинки на неусвідомлюваному рівні, коли її поведінка керується афективними потягами. Це заважає їй говорити про моральність у своїй поведінці. Таким чином, діти раннього віку майже не здатні абстрагуватися від реальних і вербальних ситуацій [2]. Тим не менш, загальний хід розвитку дитини призводить до поступового подолання ситуативної позиції, що вимагає виявлення передумов цього процесу. Так, В.Кухарська, як і інші автори, виділяє мовну функцію як основне новоутворення раннього віку. Розвиток цієї функції призводить до перебудови всіх психічних процесів і змін у поведінці дитини. Тут можна виділити кілька ліній аналізу [3].

По-перше, як зазначає О.Чуба, у ранньому дитинстві діти поступово починають використовувати фіксовані слова та самостійно говорити. Одночасно вони оволодівають граматичною структурою мови. Усе це дозволяє дитині дистанціюватися від реального світу, об'єднуючи слова між собою. Приклад цього можна знайти у роботах М.Заброцького, в яких вказується, що діти до кінця третього року життя починають розуміти розповіді, зміст яких виходить за межі безпосередньої взаємодії «дитина-дорослий» [2].

По-друге, розвиток мови дитини призводить до структурних змін у сфері потребно-мотивації. Коли дитина починає використовувати особисті займенники, Ф.Бассін стверджує, що це є переломним моментом у розвитку «системи Я». Це починається з первинної самооцінки «Я хороший», а потім перетворюється на потребу діяти самостійно «Я сам». Р.Бернс, з іншого боку, пов'язує використання займенників «я» і «мій» із частковим прийняттям ролі іншої особи, яка виступає для дитини як «ти». Отже, коли діти досягають двох з половиною років, вони починають усвідомлювати свої бажання та відрізняти себе по імені від інших. Ф.Бассін вважає, що в кінцевому підсумку цього процесу виникають особисті бажання малюка, які не збігаються з вказівками дорослого, є досить постійними та виражаються у формі «Я хочу». З цієї причини «виникає можливість супідрядності бажань і боротьби між ними» [5].

По-третє, організуюча функція мови починає розвиватися, коли мовна активність дитини збільшується. Інші психологи, згідно з П.Гальперінім, розглядають мову як спосіб опанування поведінки, коли перехід від імпульсивності до зачатків довільності відбувається через знакове опосередкування [5].

Згідно з Ж.Сидоренко, коли діти раннього віку займаються разом з дорослим спільною діяльністю, вони починають відрізняти свої дії від цілей, на які вони спрямовані. Діти поступово відмовляються від своїх бажань, привчаючись до нормативності. Це призводить до початку перших предметних цільових актів, які характеризуються деякою мірою усвідомленістю та вибірковістю. Науковці розглядають здатність малюка виконувати мовні інструкції як першу форму довільної поведінки. Таким чином, формування механізмів супідрядності мотивів до кінця раннього віку дозволяє дитині враховувати свій минулий досвід і передбачати можливі наслідки своїх дій [2].

Таким чином, спостерігаються значні зрушення в психологічному розвитку дітей на межі раннього і дошкільного віку, що призводить до змін у їх поведінці. Дитина починає підкорятися певним вимогам завдяки виділенню себе як «суб'єкта діяльності», розвитку особистих бажань і появі задатків ієрархії мотивів. Поступово її поведінка з «польової» перетворюється на «вольову», що означає формування більш складної її організації. Це ознаки переходу дитини на новий віковий етап – дошкільне дитинство [10]. Психологічні ідеї стверджують, що соціальні умови розвитку дитини визначають особливості кожного вікового періоду. До трьох років відбуваються зміни в інтелектуальній і емоційно-особистісній сферах. Одна з цих змін стосується розширення усвідомлення дітей дійсності та кола їхніх інтересів, коли в поле уваги починають входити предмети, які фізично недоступні для дітей і використовуються дорослими. З іншого боку, зростають операційно-технічні можливості дошкільнят і ускладнюються способи їх взаємодії з оточуючими, що проявляється в різкому збільшенні вимог щодо дотримання різних правил [8].

Як зазначає О.Федоренко, ознайомлення з нормами вперше відбувається у взаємодії з дорослими, які постійно оцінюють поведінку дитини з точки зору відповідності певним правилам. У цьому процесі важливе значення має афективне сприйняття дитиною ситуації спілкування; це залежить від емоційної привабливості певних норм і того, наскільки добре вони засвоюються. З цієї причини дошкільники починають орієнтуватися на задані зразки, коли вони аналізують свої та чужі дії. Еталони спочатку узагальнені, і діти поділяють всі дії на «хороші» та «погані». Однак з часом оцінки стають більш різноманітними, а поведінка починає розглядатися відповідно до конкретних ситуацій [6].

Досвід спілкування з дорослими є основним джерелом розвитку особистості дитини в дошкільному віці, коли її світогляд і сфери спілкування, а також її ставлення до себе залежать від оцінок і «санкцій» дорослих. Крім того, «бажання відповідати очікуванням оточуючих» має бути визначальним у дошкільників на фоні такої залежності від дорослих. Однак діти цього віку хочуть приєднатися до дорослого світу, але вони не мають достатніх операційних можливостей, щоб негайно реалізувати свої бажання, що призводить до конфлікту, який вирішується в уявній ситуації-грі [7].

Отже, гра допомагає дітям отримати перше емоційно-дієве орієнтування в людській діяльності та усвідомити своє місце в системі соціальних відносин. Однак «особистісно-мотиваційна» ланка, яка включає бажання та соціальні норми, впливає на ситуацію та дію дошкільника, що робить поведінку особистісною та опосередкованою [10]. Ми розглянемо це більш детально.

Як зазначалося раніше, активне засвоєння різних соціальних еталонів змінює мотивацію дошкільника. По-перше, причини поведінки дитини розглядаються окремо. Якщо у дітей трьох-чотирьох років вчинки тісно пов'язані з ситуативно виникаючими прагненнями і частіше носять неусвідомлений характер, то в більш старшому віці, коли дошкільнята починають усвідомлювати власні бажання та співвідносити їх з інтересами інших, одним із провідних факторів стає прагнення підтримувати позитивні взаємини з оточуючими [4].

По-друге, протягом певного періоду часу вся сфера мотивації змінюється і набуває ієрархічної структури. О.Моляко стверджує, що визначення більш важливих мотивів, які перешкоджають іншим потягам, призводить до формування особистісних «механізмів» поведінки, які дозволяють дітям мати свідомий і довільний контроль над своєю поведінкою. Н.Чепелєв притримується аналітичної позиції, зазначаючи, що виникнення співвідношення прагнень визначає певний курс діяльності дошкільника [2].

Однак, багато досліджень показали, що для дітей до дев'яти років важко утримувати намір слідувати нормам протягом тривалого періоду часу, оскільки спонукальна сила цього не є достатньою для задоволення більш важливих потреб. Як правило, у цьому віці вибір лінії поведінки повністю залежить від емоцій дитини. Отже, соціальні вимоги повинні відповідати потребам дошкільника та бути важливими для нього, щоб вони перетворилися на діючі мотиви. Емоції також зазнають різноманітних змін протягом дошкільного дитинства, тому вони відіграють важливу роль у розвитку механізмів саморегуляції [9]. На відміну від раннього віку, почуття дошкільника стають більш осмисленими та перестають бути ситуативними. Так, багато дітей у віці чотирьох-п'яти років намагаються не піддаватися миттєвим імпульсам. Крім того, коли вони стають старшими, вони починають усвідомлювати свої внутрішні емоції, що призводить до значної стійкості емоцій і розвитку здатності контролювати їх. Збільшення змісту емоцій також змінює їхнє місце в структурі дитячої діяльності. Оцінка ситуації, прогноз і спонукання є трьома способами емоційної регуляції поведінки дитини, за словами Т.Тітаренко [5].

Зазначимо, що процес спілкування дошкільника складається з двох частин: аналізу обставин і суб'єктивного ставлення до них. На цій основі вибирається відповідна поведінка. У цьому випадку емоційні та когнітивні дії взаємодоповнюються, створюючи єдиний афективно-інтелектуальний механізм, який контролює діяльність дитини [2].

Когнітивна регуляція пов'язана з розвитком у дітей здатності враховувати проблемні обставини як явні, так і приховані, а також знаходити способи їх вирішення. Це призводить до корекції операційної сторони діяльності. В основі цього лежить розвиток інтелектуальної сфери дошкільників, включаючи уяву, внутрішній план дій, здатність усвідомлювати себе у часовій перспективі та використовувати знаково-символічне опосередкування. Це призводить до відриву дитини від наочності та уявного програвання можливих дій.

Перетворення емоційних процесів призводить до розвитку унікальної мотиваційно-сислової орієнтації дитини в обставинах, які відображають її суб'єктивне ставлення до умов, що були створені. Як наслідок цього інтелектуальний план займає підпорядковане становище щодо афективних тенденцій, а «емоційна корекція» починає використовуватися для регулювання діяльності дошкільників. Це співвідносить поведінку дошкільника з тим «особистим змістом», який мають для нього конкретні обставини. Така орієнтація спочатку реалізується дітьми на рухово-тактильному рівні, а потім на зоровому рівні. Ближче до кінця дошкільного періоду ця орієнтація починає проявляти себе як уявні дії. Таким чином, дитина на основі емоційно-гностичної діяльності вчиться оцінювати можливі варіанти поведінки та їхні наслідки, незважаючи на те, що вона ідеально програє потенційні ситуації. Як наслідок цього діти починають звертати увагу на смисловий аспект людських взаємин, який розкриває перед ними соціальну цінність різних дій, що призводить до необхідності враховувати внутрішній стан партнерів по спілкуванню. Зосередження на інших людях допомагає дітям прогнозувати результати своїх дій, оскільки вони починають орієнтуватися на інших людей.

Більш того, відсутність «емоційної децентрації» може бути одним із типів відхилення у формуванні дитячої особистості, яке проявляється в нездатності передбачити наслідки своїх дій, як зазначає В.Чорнобровкіна. Таким чином, у цьому віці відбувається перехід від «запізнілої» регуляції до випереджаючої регуляції, коли корекція поведінки здійснюється на основі передбачення та передбачення того, яке вона матиме для дитини та оточуючих [6].

Крім того, завдяки афективно-пізнавальному орієнтуванню діти починають співвідносити свої прямі бажання з змістом правил, які виконуються. Це призводить до того, що діти не тільки усвідомлюють нормативні зобов'язання, але й виділяють у них суб'єктивно-значущий зміст. Таким чином, дошкільники розкривають позитивну чи негативну цінність своїх дій, коли вони не тільки розуміють моральні аспекти дій, але й емоційно ставляться до них, відчуваючи відповідні почуття, коли вони дотримуються або порушують норми. У цьому випадку емоційні переживання служать стимулом, який спонукає дитину до соціальної активності, що приводить до зміни поведінки відповідно до суспільних норм. Ієрархічна структура мотивів визначає загальну спрямованість дитячої діяльності незалежно від обставин. Перетворення емоційної сфери також забезпечує вибірковість і цілеспрямованість дітей. Таким чином, довільність поведінки розвивається в двох напрямках: як здатність дитини дотримуватися правил і як здатність самостійно виробляти правила на основі своїх життєвих практик.

Ряд авторів відзначають, що дії дошкільнят до чотирьох років переважно є імпульсивними, як і в ранньому дитинстві, простежуючи динаміку інтеріоризації соціальних норм. Тим не менш, коли вони дорослішають, у них з'являється сильний інтерес до соціальних вимог, які починають впливати

на їхню поведінку. Таким чином, ставлення до норм поведінки дошкільника поступово змінюється. Спочатку вони розглядаються як вимоги до нього особисто, а потім як загальні вимоги до всіх. Крім того, коли дошкільнята дорослішають, вони починають розуміти суспільне значення правил, що призводить до більш усвідомленого їх виконання. До кінця дошкільного віку дитина починає самостійно контролювати соціальні норми та використовувати їх у своїй поведінці. Крім того, Г.Бреслав стверджує, що відхилення у формуванні дитячої особистості в першу чергу пов'язані з втратою виборчої та емоційної регуляції, що призводить до дезорганізованої поведінки в цілому [3].

**Висновки.** Отже, до кінця дошкільного віку дитина починає усвідомлювати способи контролю своєї поведінки та орієнтуватися у своїх можливостях (можу-не можу), що призводить до того, що вона починає приймати рішення щодо окремих дій і цілісних дій. Як наслідок, цей період є важливим як для засвоєння, так і для порушення правил, оскільки дошкільники намагаються випробувати всі «можна» і «не можна» самостійно. Багато авторів відзначають феномен дитячої вигадливості як один із варіантів такої «неслухняності».

Таким чином, психологи відзначають такі причини вигадливості дітей старшого дошкільного віку: недовіра дорослим, бажання самоствердитися, фантазії, особисті проблеми, страх розчарувати дорослих, спроба уникнути покарання, прагнення привернути увагу, захиститися від стресових ситуацій і поганий приклад оточуючих.

### Література

1. Галузяк В. М., Алексєєва О.В. Когнітивно-еволюційна теорія морального розвитку і виховання особистості. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені М.Коцюбинського. Серія: Педагогіка і психологія*. Випуск 3. 2000. С. 156-163.
2. Заброцький М.М. Основи вікової психології. Тернопіль: Освіта-ТМ, 2011. 207 с.
3. Кононко О. Л. Соціально-емоційний розвиток особистості К.: Міленіум, 2019. 256 с.
4. Кузьмінський А.І., Омелянко В.Л. Педагогіка родинного виховання. К.: Знання, 2023. 207 с.
5. Максименко С.Д. Загальна психологія: Навчальний посібник. Київ, 2018. 124 с.
6. Чернобровкіна В.А. Прив'язаність до близьких дорослих та її вплив на розвиток характеру в дошкільному віці. Київ: Національний формат 2022. 120 с.
7. Шахов В.І., Шахов В.В. Професійна ідентичність психолога як складова його професійної самосвідомості. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Педагогіка і психологія*: Зб. наук. праць. Випуск 53. С 238-244с.
8. Adler A. Social interest: A challenge to mankind. New York: Capricorn Books, 1964. 200 p.
9. Freud Z. Psychoanalysis of children's fears. Madison: International Universities Press, 1993. 230 p.
10. Koepke S., Jaap J.A. Dynamics of identity development and separation-individuation in parent-child relationships during adolescence and emerging adulthood A conceptual integration. *Developmental Review*, March 2012.
11. Portner LC, Riggs SA. Sibling Relationships in Emerging Adulthood: Associations with Parent-Child Relationship. *Journal of Child and Family Studies*, 2020.

### References

1. Haluziak, V. M., & Aleksieieva, O. V. (2000). Kohnityvno-evoliutsiina teoriia moralnoho rozvytku i vykhovannia osobystosti [Cognitive-evolutionary theory of moral development and personality education]. *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni M. Kotsiubynskoho. Serii: Pedahohika i psykholohiia*, (3), 156–163 [in Ukrainian].
2. Zabrotskyi, M.M. (2011). Ocnovi vikovoy psichologia [Basics of age psychology]. Ternopil: Osvita-TM [in Ukrainian].
3. Kononko, O. L. (2019) Cosialno-emosiuniu rozvitok [Socio-emotional personality development] Kyiv: Millennium [in Ukrainian].
4. Kuzminskyi, A.I., Omelyanko, V.L. (2023). Pedagogika rodinogo vixovanna [Pedagogy of family upbringing]. Kyiv: Knowledge [in Ukrainian].
5. Maksimenko, S.D. (2018). Zagalna psichologia [General psychology: Study guide]. Kyiv. [in Ukrainian].
6. Chernobrovkina, V.A. (2022). Privazanist do blizkix doroslix ta ii vpliv na rozvitok xaraktery v doshkilnomy vitsi [Attachment to close adults and its influence on character development in preschool age]. Kyiv: Nash Format [in Ukrainian].
7. Shakhov, V.I., Shakhov, V.V. (2018). Profesiina identychnist psykholoha yak skladova yoho profesiinoi samosvidomosti [Professional Identity of a Psychologist as a Component of His Professional Self-Consciousness]. Vinnytsia: Nilan LTD [in Ukrainian].
8. Adler, A. (1964). Social interest: A challenge to mankind. New York: Capricorn Books [in English].
9. Freud, Z. (1993). Psychoanalysis of children's fears. Madison: International Universities Press [in English].
10. Koepke, S., Jaap, J.A. (2012). Dynamics of identity development and separation-individuation in parent-child relationships during adolescence and emerging adulthood. A conceptual integration. *Developmental Review*, March [in English].
11. Portner, LC, Riggs, SA. (2020). Sibling Relationships in Emerging Adulthood: Associations with Parent-Child Relationships. *Journal of Child and Family Studies* [in English].